

LA 75 DE ANI DE LA SEMNAREA PACTULUI RIBBENTROP-MOLOTOV (23 AUGUST 1939)

Dr., conf. Silvia CORLĂTEANU-GRANCIUC
Institutul de Istorie al AȘM

Au trecut 75 de ani de la semnarea la Moscova a pactului de neagresiune între Uniunea Sovietică și Germania (23 august 1939), definit de istorici ca „act de brigandaj al secolului” [1]. Pactul de neagresiune din 23 august 1939 poartă denumirea de pactul Ribbentrop-Molotov, după semnatarii documentului, ministrul de Externe al Germaniei și omologul său sovietic – Ioachim von Ribbentrop și Veaceslav Molotov.

Semnat în noaptea de 24 august 1939, în prezența lui Stalin, părea, la prima vedere, prin partea sa făcută publică, un tratat de neagresiune specific timpului și situației. Însoțit de un Protocol adițional secret, prin care Germania și URSS delimitau sferile de influență în Europa, de la Marea Baltică la Marea Neagră, aceste documente au afectat într-o măsură decisivă situația Europei de Est, creând României o problemă de o gravitate fără precedent. Pentru teritoriul pruto-nistean consecințele Pactului au condus la operațiile militare ale URSS din 28 iunie-3 iulie 1940, precum și la anexarea Basarabiei și a Bucovinei de Nord la Uniunea Sovietică.

Pactul Ribbentrop-Molotov a influențat profund cursul istoriei europene și a celei mondiale a secolului al XX-lea. Protocolul adițional secret a fost blamat de către comunitatea internațională. După căderea zidului Berlinului, istoriografia internațională și cea națională au pus definitiv punctul pe „i” în abordarea evenimentelor din 1940, derulate în spațiul pruto-transnistrean, condamnând pactul Ribbentrop-Molotov, mai cu seamă pentru rapturile teritoriale din Europa de Est. Acestui tratat și consecințelor sale i-au fost dedicate numeroase studii, prin care s-a încercat investigarea atât a documentului semnat de două mari puteri aparent antagoniste din punct de vedere ideologic, cât și a implicațiilor de scurtă și de lungă durată în geopolitica internațională [2].

Pactul Ribbentrop-Molotov a fost condamnat inclusiv de istoricii și societatea din Republica Moldova prin lucrările Conferinței Internaționale „Pactul Molotov-Ribbentrop și consecințele lui pentru Basarabia” care a avut loc la Chișinău, în zilele de 26-28 iunie 1991, organizată de prezidiul Parlamen-

Il Patto Ribbentrop-Molotov l'Italia e l'Europa (1939-1941). Atti del convegno (Roma, 31 maggio – 1 giugno 2012), a cura di Alberto Basciani, Antonio Macchia, Valentine Sommella. Roma: Aracne, 2013. 450 p.

tului Republicii Moldova, în cadrul căreia și-au expus punctele de vedere savanți din 17 state ale lumii. Raportul de bază la conferință a fost prezentat de către profesorul universitar Alexandru Moșanu, pe atunci președinte al Parlamentului. Domnia sa a arătat că la 28 iunie 1940 URSS a ocupat prin forța armelor Basarabia și Bucovina de Nord contrar voinței populației acestor ținuturi. Anexarea teritoriilor românești a fost urmată de o acțiune la fel de dramatică – dezmembrarea Basarabiei și încorporarea județelor Hotin, Cetatea Albă și Ismail în cadrul URSS, apoi a Ucrainei [3]. De menționat în mod special că la baza textului Declarației de Independență a Republicii Moldova a stat condamnarea pactului și a Protocolului adițional secret.

După circa 20 de ani, diverse aspecte au fost analizate de către renumiți savanți din mai multe țări, specialiști în problemă, la Conferința Internațională desfășurată în mai-iunie 2012 la Roma. Materialele ei au alcătuit volumul *Il Patto Ribbentrop-Molotov l'Italia e l'Europa (1939-1941). Atti del convegno (Roma, 31 maggio – 1 giugno 2012)*, semnat de Alberto Basciani, Antonio Macchia, Valentine Sommella. După cum anunță în prefață responsabilii ediției: „Chiar dacă până în prezent a fost publicat un număr impunător de studii și materiale, totuși, se simte exigența de a adânci cercetările chestiunii în cauză, care, respectând nucleul substanțial al pactului, în realitate, în evoluția lor politică și diplomatică au dat formă și substanță consecințelor acestuia”. Într-adevăr, acordul sovieto-nazist din august 1939 nu poate fi înțeles pe deplin dacă nu va fi supus unei riguroase analize, în special prin prisma consecințelor sale.

Volumul cuprinde: o *Prefață* semnată de cei care au îngrijit ediția; o pertinentă și profundă analiză în *Introducere*, semnată de istoricul Luigi Vittorio Ferraris; 23 de studii și cercetări științifice semnate de istorici cu renume din Italia, Franța, Polonia, România, Finlanda, Lituania; o *Informație generală* despre autori și un *Indice de nume*. Necesitatea publicării studiilor la tema pactului, după cum se anunță în *Prefață*, mai este dictată și de faptul că: „Evocând evenimentele care au avut loc cu circa 7 decenii în urmă, cu atât mai mult apare necesitatea de a studia în profunzime relațiile dintre o Germanie devenită din nou lider într-o Europă comună și o Rusie încă imperială, dar necesară Europei, deși depășită de diverse probleme: teritoriale, demografice și economice”. Istoricii italieni încearcă să interpreteze poziția Italiei dintr-un punct de vedere diferit de cel al istoriografiei precedente. Studiile inserate în volum insistă franc în fața întregii Europe nu doar asupra profilurilor diplomatice țesute în jurul aceluia istoric tratat și al Protocolului său adițional secret, care a lăsat o rană sângerândă în carnea vie a unor popoare din Europa, victime ale aceluia pact, dar și asupra multor alte chestiuni de o actualitate importantă. Cercetările efectuate și evocate în volum conduc spre o relevare amară referitoare la incapacitatea politicului de a prevedea efectele propriilor acțiuni pentru a evita catastrofa. Concluziile multor investigații se prezintă sub forma unor delicate avertismente ce țin de viitorul Europei.

Volumul este deschis prin studiul reputatului contemporaneist Eugenio di Rienza, profesor la Universitatea „La Sapienza” din Roma: *Il patto Molotov-Ribbentrop, 1939-1941. Una rilettura geopolitica (Pactul Molotov-Ribbentrop, 1939-1941. O reinterpretare geopolitică)*. Autorul subliniază faptul că semnatarii tratatului doreau să prefigureze o nouă hartă geopolitică a Europei, situație care a fost predestinată să dureze mai puțin de doi ani. Semnarea Pactului, chiar dacă pe moment a adus satisfacție părților, a anunțat din start că obiectivul lui Hitler nu putea fi frânat printr-un simplu tratat. Nu era credibil că ar fi fost posibilă existența unui duet rusogerman în contextul unei noi geopolitici continentale euro-asiatice sau o altă ordine mondială fondată pe o atracție echivocă a asociaților total opuși cu anumite similitudini perverse din punct de vedere ideologic (chiar cu înclinații preluate din fascismul italian). Istoricul, în temeiul unui șir de documente, dar și al unei minuțioase cercetări sincronico-diacronice a evenimentelor, încearcă să clarifice planurile lui Hitler din acea perioadă până când Germania și-a conservat speranța de a fi putut neutraliza Marea Britanie printr-o „pace de compromis”.

Emilio Gin, cercetător la Universitatea din Salerno, specialist în problematica Italiei fasciste, prin studiul *Il patto Molotov-Ribbentrop, l'Italia e il Giappone (pactul Molotov-Ribbentrop, Italia și Japonia)* reliefează slăbiciunea politicii externe fasciste care a fost confruntată în mod traumatic de un tratat ce deschidea noi viziuni asupra intențiilor germanilor, până la a vorbi despre o trădare față de aliatul italian. Bun cunoscător al arhivelor diplomatice externe ale Italiei, Gin aduce în discuție, în baza rapoartelor consulare, o analiza a diplomației totalitare.

Relațiile dintre URSS și Germania în perioada 1939-1941 au fost prezentate de către istoricul Ettore Cinella, conferențiar la Universitatea din Pisa, în raportul *La cinica alleanza. I rapporti tra URSS e Germania nel 1939-1941 (Cinica alianță. Relațiile dintre URSS și Germania 1939-1941)*. Specialist în istoria Rusiei Sovietice, autorul, în demersul său, analizează similitudinile psihologice ale lui Stalin și Hitler, subliniind una dintre diferențele marilor titani totalitari: primul se concentra asupra construcției unui sistem social bazat pe ideea egalității dintre oamenii noi, jucând fără scrupule în politica externă pe mai multe fronturi (prin realismul lui Litvinov), celălalt delirând în chestiunea predominării absurde a unei rase considerate alese. Angelantonio Rosato aduce în discuție mai multe chestiuni în studiul *Le relazioni dell'Italia fascista con l'Unione Sovietica dal 1939 al 1941 alla luce dei Documenti diplomatici italiani (Relațiile dintre Italia fascistă cu Uniunea Sovietică din 1939 până în 1941 în lumina documentelor diplomatice italiene)*. Analizând documentele diplomatice, contestă politica promovată de URSS în 1940 arătând că aceasta a fost influențată de câțiva factori. Autorul prezintă mai multe argumente, dar în paralel critică dur diplomația italiană, care a intervenit în conjunctura politică a epocii prin acțiuni aproape singulare, încadrate în superficialitate și slăbiciune.

Valentina Somella, cercetător științific la Universitatea din Perugia, aduce în discuție relațiile dintre Italia și Irlanda în contextul pactului Ribbentrop-Molotov din perspectiva a două „neutralități” (*Italy, Ireland and the Ribbentrop-Molotov Pact. The perspective of two „neutrals”*), subliniind orientarea dăunătoare a Irlandei în politica sa de neutralitate. Rolul Partidului Comunist Francez, al relațiilor dintre Franța și Italia, precum și alte aspecte ale „diplomației de după culise” în perioada 1939-1941, este prezentată de către Stéphane Courtois, cercetător principal la CNRS Paris, specialist în istoria Internaționalei comuniste și a Partidului Comunist Francez (PCF). Autorul analizează în

studiul *Les pactes Molotov-Ribbentrop et le PCF. Dissolution, trahison, collaboration, désillusions août 1939 - juin 1941 (Pactul Molotov-Ribbentrop și PCF. Dizolvare, trădare, colaborare, deziluzie. August 1939 - iunie 1941)* mai multe aspecte, inclusiv lipsa unei viziuni politice în acea perioadă, începând cu Franța și terminând cu multe alte țări care se angajaseră anterior să se apere reciproc prin semnarea unor tratate de apărare și asistență.

Aspectul cel mai tragic al consecințelor Pactului – războiul și omorurile în masă – a fost invocat în cercetările sale de către Alessandro Vitale de la Universitatea de Studii din Milano. Studiul *Protocolli segreti e „democidio”: i due volti di un patto, specchio del Novecento (Protocoloalele secrete și „crimele umane”: cele două fețe ale unui pact, o oglindă a secolului al XX-lea)* abordează pactul ca pe o oglindă a ororilor unui secol oribil, aducând în discuție acțiunile atât ale NKVD-ului sovietic, cât și ale Gestapo-ului nazist. Marek Kornat, cercetător științific la Institutul de Istorie al Academiei de Științe din Polonia, aduce în discuție chestiunea Poloniei și a Uniunii Sovietice în perioada (septembrie 1938-septembrie 1939). Relația dintre Polonia și cel de-al Treilea Reich este interpretată într-o inedită manieră, prin prisma unor noi documente, de Sandra Cavallucci, de la Universitatea din Florența, în studiul intitulat *La Polonia e il Terzo Reich (Polonia și al Treilea Reich)*, care subliniază faptul că situația Poloniei era de o așa natură încât ea nu avea altă alegere decât să se supună unei Germanii naziste sau unei Rusii sovietice. Orice tentativă de creare a unui echilibru între cele două forțe era practic imposibilă.

Irena Vaišvilaitė, ambasadorul Lituaniei la Înalțul Scaun de la Roma, prezintă situația și aportul reprezentanței diplomatice a Republicii Lituania la Roma în perioada iulie-august 1940. Autoarea subliniază faptul că Lituania, printr-un brutal ultimatum, a fost anexată de către URSS la 15 iunie 1940, iar RSS Lituaniană a fost creată oficial de către Moscova la 3 octombrie 1940. Guvernul refugiat a avut posibilitate să desfășoare o activitate politică la Roma, în perioada iulie-august 1940. Rezultatele au fost mici, însă studierea arhivelor diplomatice de la Roma deschid multe paranteze în chestiunile legate de acea zbuciumată perioadă pentru țările Baltice [4]. Situația Finlandei este prezentată de către Pirkko Kanervo, de la Universitatea din Turku, iar chestiunea Italiei și a Finlandei în fața pactului Ribbentrop-Molotov este reliefată de către Massimo Longo Adorno, de la Universitatea din Messina, ambii având puncte de tangență în interpretarea faptului că în comparație cu Polonia, Finlanda avuse un avantaj geopolitic și curajul său

îndărătnic trebuie recunoscut cu admirație. Un curaj plătit scump, dar nu până la distrugere, deoarece „în arhitectura geopolitică europeană Finlanda nu purta vina unei poziții centrale”.

Situația Balcanilor a fost examinată în plan general de către Giuliano Caroli, profesor la Universitatea „Niccolò Cusano” din Roma, în studiul *L'Italia nei Balcani dopo il patto russo-tedesco. Contraddizioni e impotenza nei rapporti tra Roma e Bucarest (Italia în Balcani după pactul ruso-german. Contradicții și imposibilități în relațiile dintre Roma și București)*, cu accente pe chestiunea relațiilor dintre Roma și București. Istoricul analizează minuțios politica Italiei, dar și cea a Germaniei în Balcani, evidențiind faptul că Berlinul nu era interesat într-o paritate cu Roma deoarece punea accent pe propriile obiective de dominare în acest spațiu geopolitic.

Idea este continuată prin studiul lui Alberto Basciani, cercetător științific la Universitatea Roma TRE, care pune în discuție problema *României în cadrul pactului Molotov-Ribbentrop* și care subliniază că țara a plătit enorm aplicarea acordului. În opinia autorului, consecințele aceluiași pact nu au venit pe neașteptate. Cu toate măsurile de securitate preluate prin abilitatea diplomaților români din perioada interbelică: Mica Alianță, Alianța Balcanică ș.a. planurile nemților erau prea mari față de România, care reprezenta cheile pentru controlul celei mai mari părți a bazinului meridional al Dunării, dar mai mult decât atât: semnifica accesul la cele mai bogate resurse naturale ale întreg spațiului sud-est european, începând cu prețioșii țiței petrolieri extrași din câmpiile petoliere ale Munteniei. În urma puternicilor presiuni, România a fost obligată să încheie în martie 1939 un tratat economic cu Germania, prin care devenea subordonată Reich-ului din punct de vedere economic. În contextul chestiunii României și a relațiilor București-Roma, București-Berlin, București-Moscova, autorul analizează și chestiunea Basarabiei, intrată în componența României Mari în anul 1918, dar neuitată de Moscova și cominterniști. După cum remarcă autorul, „puține sunt regiuni în Europa cum ar fi acea provincie românească încadrată între râurile Prut și Nistru în care violența și insecuritatea au constituit un lanț neîntrerupt între primul și al doilea război mondial”.

În ciuda promisiunilor Franței și a Marii Britanii de a menține independența României, integritatea ei însă nu a putut fi menținută, România pierzând Basarabia, Bucovina de Nord, apoi Transilvania de Nord cu ținutul Herța și Dobrogea meridională (Cadrilaterul). Cum au fost elucidate evenimentele pactului în presa română a timpului, care au fost reacțiile, cum erau interpretate evenimentele din

punctul de vedere al spectrului politic (fie și voalat în acele timpuri), sunt descrise de către Emanuela Costantini, cercetător științific la Universitatea din Perugia în studiul *La stampa rumena e il pato Ribbentrop-Molotov (Presa română și Pactul Ribbentrop-Molotov)*, care răscolește și dezvăluie dedesubturile reflecțiilor personalităților relevante ale timpului: Stelian Popescu în *Universul*, Pamfil Șecariu în *Curentul*, Nae Ionescu în *Cuvântul* sau Nichifor Crainic în *Gândirea* ș. a.

Încheie seria de cercetări dedicate subiectului României în cadrul pactului sovieto-nazist studiul *La questione romana preliminare della guerra all'est (Chestiunea românească preliminarie a războiului în Est)* semnat de Davide Zaffi, specialist în istoria Europei de Est. Bun cunoscător al istoriografiei românești și a celei ruse, dar și al arhivelor și memoriilor diplomaților timpului (îndeosebi a scrierilor lui G. Gafencu), autorul, tribut ar personalității și gândirii strategice a marelui diplomat român, reevaluează, prin prisma observatorului străin, adevărurile anunțate de Gafencu mult înainte de semnarea pactului, adevăruri crude, unele valabile și astăzi, redescoperind în marele diplomat un excelent observator și analist al politicii externe. Studiul captivează prin prezentarea obiectivă a opiniilor marilor diplomați ai timpului, ceea ce permite reconstituirea adecvată a situației istoriografice dezbătute. Reflecțiile autorului, trecute prin prisma jurnalelor ilustrațiilor diplomați ai interbelicului, reliefează ideea conform căreia germanii și sovieticii au măsurat viabilitatea acordului semnat între ei tocmai pe teritoriul României. Astfel, istoricul întrevăde în cazul de față martirajul României, semnalând faptul că „dacă consecințele pactului nu s-ar fi răsfrânt asupra României, probabil, ar fi putut suferi mult mai multe națiuni”.

Încheie volumul câteva alte cercetări referitoare la unele subiecte ce evocă rolul Bisericii Catolice în general și al Sfântului Scaun în fața dictaturii (Antonio Macchia, Stefano Caprio). Federico Argentieri de la John Cabot University întregeste volumul printr-un studiu de analiză istoriografică, care la prima vedere ar părea o incursiune minuțioasă în istoriografia internațională a chestiunii pactului Ribbentrop-Molotov, *de facto* însă este mai mult o reflecție focalizată asupra moștenirii a patru autori, fiecare dintre ei purtând o importanță valoare simbolică: Angelo Tascia, unul dintre fondatorii PC al Italiei în anii 1921; Margarete Buber-Neumann, o persoană comodă Europei de după război, care a analizat sistemele concentraționiste atât a URSS-ului lui Stalin, cât și a Germaniei

lui Hitler; Mario Toscano, lovit de legile rasiale ale lui Mussolini, devenit prin excelență un bun istoric al diplomatiei; Gustaw Herling, stabilit în Italia în perioada războiului rece după ce a cunoscut Gulagul sovietic. Toate patru personalități au avut tangență cu ambele regimuri. Buni cunoscători ai sistemului, au reliefat momente interesante pentru specialiștii în tematica regimurilor totalitare.

În întreg ansamblul lucrării ideile și argumentele lansate de autori se prezintă ca materiale valoroase pentru istoriografia națională și cea internațională. Toate studiile suscită curiozitate și vor fi solicitate nu doar de specialiști în domeniul istoriei, în materie de istorie a relațiilor internaționale, științelor politice etc., ci și de toți cei interesați.

O mare parte a autorilor întrevăd tragica irresponsabilitate a marilor puteri, inclusiv a Italiei, în august 1939. Cu toate acestea, prin varietatea subiectelor abordate, volumul se prezintă în calitatea unei surse de excepție și prin concluziile pertinente care ar ajuta clasele politice actuale să nu mai repete greșelile trecutului. Un cadru mai amplu și profund ar fi conferit acestui volum participarea istoriografiei ruse și mai activ a celei românești atât în dezbaterile conferinței cât și înserarea opiniilor lor în formatul volumului tipărit.

Note

1. Conform presei franceze a timpului tratatul a fost calificat într-o formulă inspirată ca „Termopilele civilizației europene”.

2. Printre primele documente și studii publicate la temă, în spațiul sovietic, sunt cele ale istoricilor lituanieni: TSRS-VOKIETIJA 1939-1941. TSRS ir Vokietijos santzkių dokumentinė medžiaga 1939 m. rugsėjo – 1941 m. birželio mėn. СССР-Германия 1939-1941. Документы и материалы о советско-германских отношениях с сентября 1939 г. по июнь 1941 г. Vilnius, „Mokslas”, 1989.

3. A se vedea Gh. Cogocar. Mesajul științific și politic al Conferinței Internaționale „Pactul Molotov-Ribbentrop și consecințele lui pentru Basarabia”. (Chișinău, 26-28 iunie 1991). În: Destin Românesc, Chișinău-București, nr. 3, 2001, p.142.

4. De menționat următorul fapt: conform documentelor germane publicate, la 23 august 1939 în sfera de influență a URSS trebuiau să intre teritoriul de Est al Poloniei, Finlanda, Estonia și Letonia, iar Lituania făcea parte din sfera de influență germană. În Protocolul adițional secret se stipula însă că Lituania, totuși, trece în sfera de influență sovietică în schimbul unor teritorii din cadrul Poloniei. Ceea ce mai rămăsese Germaniei din Lituania a fost mai târziu cumpărat de URSS în dolari, aur și metale colorate.